

ОСОБЛИВОСТІ ОРГАНІЗАЦІЇ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ СТУДЕНТІВ ЯК ФОРМИ ПРОБЛЕМНОГО МЕТОДУ НАВЧАННЯ У ВНЗ

Плохой учитель преподносит истину,
а хороший – учит ее находить.
Фридрих Дистервег

В даній статті розглядаються особливості організації самостійної роботи студентів у ВНЗ, а також актуальність застосування проблемного методу навчання в умовах сьогодення.

The article is considered the peculiarities of organization of student's independent work in higher institutes and the actuality of application of problem method of education in modern conditions.

Вступ

З розвитком людини було виявлено, що прогрес розвитку суспільства на пряму залежить від виховання підрастаючого покоління, а саме від методів навчання. До недавнього часу йшли традиційним шляхом і використовували репродуктивний метод, що уявляє собою монолог викладача на занятті, тобто педагог є центральною фігурою, тому що він сам все покаже, все роз'яснить, проконтролює та оцінить – де учень є об'єктом формуючих впливів педагога. Але на сучасному етапі розвитку учень є не тільки об'єктом педагогічного впливу, але й суб'єктом пізнавальної діяльності.

Аналіз досліджень та публікацій

Прикладами такої моделі організації навчального процесу можуть виступати сучасні концепції навчання (теорія розвивального навчання В. Давидова, теорія поетапного формування розумових дій П. Гальперіна, теорія проблемного навчання А. Матюшкіна, програмоване навчання Н. Талізінної та ін.). Кожна з них більшою або меншою мірою використовує проблемні завдання [4].

Під **проблемним навчанням** у психології розуміється метод навчання, що базується на здобуванні учнями нових знань через розв'язування теоретичних та практичних завдань.

Таке навчання базується на самостійному пошуку й відкритті студентами певних істин у ході розв'язування проблемних ситуацій, які організовує педагог. Суть навчання полягає в тому, що педагог створює проблемну ситуацію, тобто ставить перед учнем проблему, пізнавальну задачу, й учні самостійно або з безпосередньою участю викладача досліджують шляхи розв'язання її. На певному етапі розв'язування викладач вводить в навчальний процес інформацію, яка підлягає плановому засвоєнню студентами. Вона, як правило, й слугує ключем до вирішення проблеми. А взагалі, проблемна ситуація виникає

тоді, як у людини є пізнавальна потреба, відповідний інтелектуальний потенціал її задоволення й наявні певні ускладнення. Останніми можуть бути: протиріччя між старими й новими знаннями, невідомим і відомим, даним і необхідним, умовами й вимогами.

Проблемне навчання включає чотири схематично виділені етапи розв'язування будь-якого проблемного завдання [2].

- *Перший етап* передбачає усвідомлення учнями загальної проблемної ситуації. На цьому етапі студенти використовують усі відомі їм способи розв'язування аналогічних завдань і переконуються, що вони не відповідають конкретним вимогам проблемного завдання. У психологічній науці цей етап називають етапом «закритого» розв'язування проблеми, оскільки зосереджений на власному досвіді студент не готовий до сприймання нової навчальної інформації ззовні, від педагога або іншого носія навчальної інформації.
- *Другий етап* проблемного навчання передбачає виникнення проблемної ситуації на основі аналізу умов завдання й чіткого усвідомлення, що його неможливо розв'язати наявними стандартними засобами. Так формується конкретна проблема. Це супроводиться розширенням студентами сфери пошуку нових способів розв'язування. Очевидно, що саме на цьому «відкритому» етапі доречно, щоб педагог увів у навчальний процес нову порцію необхідної навчальної інформації. Після чого, як правило, в учнів відбувається переформулювання проблеми через усвідомлення перспективності застосування для розв'язання її нового, запропонованого педагогом відношення або принципу дії.
- *Третій етап* – це реалізація нового принципу через висунення, зміну й перевірку гіпотез щодо шляхів розв'язання проблемної ситуації з урахуванням нової інформації.
- *Четвертий етап* організації проблемного навчання передбачає створення педагогічних умов для перевірки правильності одержаного вирішення проблеми.

Отже, проблемне навчання являє собою, по суті, дослідницький тип навчання. Воно може бути різного рівня складності. Це залежить від підготовленості навчальної аудиторії самостійно здійснювати певні дії, характерні для різних етапів розв'язування проблеми, яка на вищих етапах може переходити в наукове дослідження [1].

Специфіка проблемного навчання розроблена та запроваджена ще в колишньому Радянському Союзі в 60-х роках ХХ ст., суть якого полягає у тому, що викладач ставить перед студентом проблемне питання на яке йому необхідно знайти відповідь, тим самим він підводить студента до необхідного засвоєння навчальної інформації, через постановку перед ним проблеми, розв'язання якої потребує засвоєння студентом нових знань. Ця концепція має компенсувати недоліки традиційного або пояснювально-ілюстративного виду навчання. Один із авторів, В. Окунь, визначає так дану концепцію: «Проблемне викладання ґрунтується не на передаванні готової інформації, а на отриманні учнями певних знань та вмінь шляхом вирішення теоретичних та практичних проблем. Суттєвою характеристикою цього викладання є дослідницька діяльність учня, яка з'являється в певній ситуації і змушує його ставити питання-проблеми, формулювати гіпотези та перевіряти їх під час розумових і практичних дій».

Безумовно, ця концепція не вирішує всіх проблем, які виникають у навчальному процесі, але вона має суттєві переваги порівняно з пояснювально-ілюстративним типом навчання.

Ряд переваг проблемного навчання полягають у тому, що воно розвиває розумові здібності студентів як суб'єктів учіння; викликає у них інтерес до навчання, а це в свою чергу сприяє виробленню мотивів і мотивації навчально-пізнавальної діяльності; пробуджує їхні творчі нахили; має різнобічний характер; виховує самостійність, активність і креативність студентів; сприяє формуванню всебічно розвинутої особистості, спроможної вирішувати майбутні професійні та життєві проблеми [5].

Проблемне навчання можна назвати навчанням для вирішення нестандартних задач, під час розв'язання яких студент засвоює нові знання, вміння та навички.

Формування професійного мислення студентів – це по суті і є творчий, проблемний підхід. Підготовка вузів повинна сформувати у майбутнього спеціаліста необхідні творчі здібності, а саме:

- можливість самостійно побачити та сформулювати проблему;
- можливість висунути гіпотезу, знайти та спробувати її перевірити;

- зібрати дані, проаналізувати їх, запропонувати методи їх обробки;
- здібності формулювати висновки та бачити можливості практичного застосування отриманих результатів;
- спроможність побачити проблему в цілому, всі аспекти та етапи її рішення, а при колективній роботі – визначити міру особистої участі в рішенні проблеми.

Автори проблемного методу роблять акцент на важливому значенні заміни стратегії «від знань до проблеми» на стратегію «від проблеми до знань».

Особливу увагу необхідно приділити мотивації під час проблемного навчання. Під час навчання виділяють три групи мотивів, в залежності від того, що є спонуканням до виконання поставлених задач. Але, при традиційному навчанні у студентів формується дві групи мотивів, що їх спонукають до діяльності:

- перша група – *безпосередньо спонукальні мотиви* – вони виникають у студентів за рахунок педагогічної майстерності викладача, що формує інтерес до даного предмету, це зовнішні фактори, які відображають скоріше зацікавленість, але не мотивацію пізнавального характеру;
 - друга група – *перспективно спонукальні мотиви* – коли викладач роз'яснює студентам, що без вивчення даного розділу неможливо буде засвоїти подальший матеріал, або мотив до навчання, пов'язаний з подальшим складанням іспиту з даного предмета, або необхідно відмінно скласти сесію для отримання підвищеної стипендії. В даному випадку пізнавальна мотивація є лише засобом для досягнення мети, але вона є поза самою пізнавальною діяльністю.
- При проблемному навчанні виникає зовсім нова група мотивів:

- третя група – *пізнавально-спонукальні мотиви* – основані на пошуку знань, істини. Інтерес до навчання виникає у зв'язку з проблемою та розвивається у процесі розумової діяльності, пов'язаний з пошуком та знаходженням рішення проблемної задачі та групи задач. На даному етапі виникає внутрішня зацікавленість, яку можливо порівняти з висловом Герцена та назвати «ембріологією знань».

Тобто, пізнавально-спонукальна мотивація з'являється при застосуванні активних методів навчання, а при виникненні перетворюється в фактор активізації учбового процесу та ефективності навчання. Пізнавальна мотивація спонукає людину розвивати свої нахили та можливості, сприяє формуванню особистості та розкриттю її творчого потенціалу.

З появою пізнавально-спонукальних мотивів відбувається перебудова сприймання, пам'яті,

мислення, переоцінка інтересів, активізація здібностей людини, завдяки успішному виконанню тієї діяльності, до якої була проявлена зацікавленість.

Вітчизняна педагогіка розрізняє три основні форми проблемного навчання:

- Проблемне викладення учбового матеріалу в монологічному режимі лекції або діалогічному режимі семінару;
- Частково-пошукова діяльність при виконанні експерименту та на лабораторних заняттях;
- Самостійна діяльність студента.

Ефективність самостійної навчальної діяльності значною мірою залежить від якості організації та керівництва нею з боку викладача. Останній опрацьовує систему завдань, визначає мету, навчає студентів раціональним прийомам розумової праці, здійснює інструктаж перед виконанням завдань, спостерігає за ходом їх виконання, оцінює результати.

Шлях, який обраний сьогодні у вузах України, це зменшення числа аудиторних годин на користь самостійної діяльності. На сьогодні при здобутті освіти студентами денної форми навчання на аудиторні заняття відводиться 30-50% бюджетного часу дисципліни. Отже, на самостійну діяльність – від 50% до 70% навчального матеріалу [3, с. 6].

Що ж стосується понять «самостійна пізнавальна діяльність» (СПД) «самостійна навчальна робота» і «самостійна робота» то їх не можна ототожнювати (про це часто наголошується), адже слово «робота» має дещо ширший (фізичний, механічний, соціальний і т.п.) зміст, аніж у поєднанні «самостійна пізнавальна діяльність», «навчально-пізнавальна діяльність» (НПД). У такому терміносполученні більш конкретно визначено вид роботи – діяльність пізнання, самостійна пізнавальна діяльність, яку можна конкретизувати глибше, тобто уточнити – коли мова йде про навчання учня чи студента. Це навчально-пізнавальна діяльність. Знову ж таки, не можна ототожнювати СПД і НПД. Перше свідчить про те, що пізнавальна діяльність здійснюється самостійно, в іншому ж випадку (що в практичній діяльності є більш загальним) у процесі пізнання можуть брати участь викладачі, тьютори чи студенти, якщо заняття проводяться в мікрогрупах, де здійснюється взаємоконтроль чи допомога.

Щодо самостійної пізнавальної діяльності, то це не тільки навчально-пізнавальна діяльність, а й пізнавальна діяльність в більш широкому розумінні, тобто така, яка відбувається також і в процесі перегляду телепередач, читання художньої

літератури, спілкування, спостереження за людиною, природою і т.п.

Існують різні думки щодо дидактичної функції СПД. По-перше, не всі автори досліджень вкладають однаковий зміст у дані поняття. Так, Н.Кузьміна, А.Ковальов вважають самостійну роботу студентів *методом навчання*, Г. Герасимова, А.Усова – *прийомом навчання*, Б. Єсіпов називає її *формою організації творчої діяльності* учнів, П.Підкасистий вважає, що «самостійна робота» – це не форма організації навчальних занять і не метод навчання, а *засіб організації* і виконання певної діяльності у відповідності з поставленою метою.

По-друге, поняття «самостійність» в застосуванні його до навчання студента чи учня теж вимагає уточнення. Г.Єрмилов, наприклад, вважає, що самостійною навчальною роботою студента може вважатися така, яка включає в себе елементи обдумування, осмислення своєї діяльності, її результатів та висновків. Інші ж науковці (Л.Картман, Н.Павлова) вважають основним критерієм «єдність пізнання і творчості».

Поняття самостійної пізнавальної діяльності можна визначати як складний пізнавальний процес, систему внутрішніх та зовнішніх дій, зумовлених єдністю мотивів та ціллю, спрямований на сприйняття і творче засвоєння знань [5].

Організуючи самостійну роботу, слід дотримуватися відомих принципів: необхідності управління цим процесом; врахування та розвитку мотивації навчання при активізації самостійної пізнавальної діяльності; єдності самостійної пізнавальної діяльності з розвитком особистості студента; індивідуального та диференційованого підходу до студентів у процесі активізації їх самостійної пізнавальної діяльності; відповідності самостійної пізнавальної діяльності обсягу та змісту навчальної програми; забезпечення раціонального використання навчально-матеріальної бази у процесі активізації самостійної пізнавальної діяльності.

Отже, самостійна пізнавальна діяльність студентів – це діяльність, яка здійснюється ними у процесі навчальної роботи, відповідає перш за все вимогам навчальних планів і програм, де студенти під безпосереднім керівництвом викладача (або без нього) набувають знань, умінь і навичок, що приводять їх до нових пізнавальних результатів. Можна стверджувати, що самостійна пізнавальна діяльність частково ототожнюється із самостійною діяльністю, тому розглядається в системі всіх форм організації засвоєння, пошуку знань, формування умінь. Виходячи з цього, самостійна навчально-пізнавальна діяльність студентів може здійснюватися в аудиторних і позааудиторних умовах, а також під керівництвом

викладача і без безпосереднього керівництва, тобто за безпосереднім і опосередкованим впливом викладача на процес пізнання. Самостійна пізнавальна діяльність студентів може здійснюватися за будь-яких організаційних форм навчальних занять.

Безперечно, що від об'єкта й рівня розвитку самостійної пізнавальної діяльності значною мірою залежить кінцевий результат. Самостійна пізнавальна діяльність протікає індивідуально, тому обсяг, зміст, рівень і продуктивність неоднакові навіть у двох-трьох студентів однієї і тієї ж групи, в одного і того ж викладача. Тому, для розвитку самостійної пізнавальної діяльності студентів найважливішою умовою є індивідуалізація навчання, яка повинна бути покладена в основу функціонування системи професійної підготовки. Із зазначеного вище випливає, що мета самостійної пізнавальної діяльності досягається спільними зусиллями студента і викладача. Отже, методи вдосконалення пізнавальної діяльності мають носити двосторонній характер, і в своїй основі вони повинні відображати діяльність у системі «викладач-студент» («вчитель-учень») і враховувати характер цієї діяльності. Без відповідного вдосконалення самостійної пізнавальної діяльності неможливо реалізувати цілі й завдання процесу засвоєння навчального матеріалу [7].

Тобто, можна зробити припущення, що самостійна навчальна діяльність повинна бути організована на основі співпраці викладача – студента, для того, щоб дати можливість кожному виявити самостійність та ініціативу.

На підставі цього, було проведено анкетування в педагогічних закладах освіти, що в свою чергу дало можливість з'ясувати загальну картину стану організації самостійної роботи студентів. Зокрема, як і слід було чекати, більшість студентів (70,8 %) тою чи іншою мірою не задоволені існуючими формами організації самостійної навчальної роботи.

Хоча більшість опитаних відзначає, що любить самостійно працювати, лише 29,2% першокурсників вважають себе підготовленими до самостійної роботи. Близько 80 відсотків третьокурсників зазначають, що їх не приваблює робота з додатковою літературою. Ця кількість навіть більша, ніж у першокурсників. Можливо, що при навчанні у ВНЗ не виробляється бажання до пошуку знань. Основними факторами, які перешкоджають підвищенню ефективності самостійної роботи студента, були названі; авторитарний стиль роботи викладачів (33%) і використання ними застарілих методів навчання (54%). Це переконує нас у тому, що сьогодні потрібно не просто вдосконалення, а докорінна,

принципова перебудова системи самостійної роботи студентів [7].

Саме проблемне навчання, що ставить перед студентом конкретну задачу повинне активізувати та підвищити мотивацію сучасних студентів. Науково-технічна революція з одного боку допомагає сучасному студенту знайти як можна швидше матеріал, або відповідь на поставлене питання, але з іншого боку, відкидає сучасного студента на ряд кроків назад, позбавляючи його самостійно думати, активізувати свою увагу, пам'ять, уяву тощо.

Проблемне навчання, як і ряд інших методів теж має певні недоліки. Його не завжди можна використовувати через складність матеріалу, що вивчається, непідготовленість суб'єктів навчального процесу. Останній аспект набуває особливої вагомості на сучасному етапі розбудови української держави.

Очевидно, що не існує якогось універсального методу, який би приводив до повного, глибокого засвоєння знань, їх міцності. Тільки комплексне застосування методів викладання, учіння і стимулювання може забезпечити досягнення задач навчання та вдосконалення самостійної пізнавальної діяльності студентів. Ефективність самостійної пізнавальної діяльності студентів та учнів зумовлена значною мірою її організацією. Від рівня організації цього процесу залежить формування інтересу до навчальної дисципліни, рівень пізнавальної активності, а, отже, і постійного поповнення знань: формування умінь та навичок з відповідним виходом на професійну діяльність [7].

Висновок

Проблемне навчання – один із засобів розвитку розумових сил студентів, їх самостійності та активності, творчого мислення. Забезпечує міцне засвоєння знань та робить навчальну діяльність захоплюючою, оскільки вчить долати труднощі, а також сприяє розвитку творчої активності, професійної та соціальної компетентності особистості нової формації, задовольняючи вимоги, які ставить перед сучасним фахівцем сьогодення.

Література

1. *Власова О. І.* Педагогічна психологія : [навч. посібник] / О. І. Власова – К.: Либідь, 2005. – С.73–76.
2. *Граф В.* Основы организации учебной деятельности и самостоятельной работы студентов : учеб.-метод. пособие / В. Граф., И. Ильясов, В. Ляудис. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1981. – 80 с.
3. *Зайченко І. В.* Педагогіка / І. В. Зайченко. – К. : «Освіта України», 2006. – 528 с.

4. *Маригодов В. К.* Педагогика и психология: аспекты активизации творчества и готовности к профессиональной деятельности / В. К. Маригодов, С. Е. Моторная : учебное пособие. – К. : ИД «Профессионал», 2005. – 192 с.
5. Педагогика и психология высшей школы : [учебное пособие]. – Ростов н / Д : Феникс, 2002. – 544 с.
6. *Слепкань З. І.* Наукові засади педагогічного процесу у вищій школі / З. І. Слепкань : [навч. посіб]. – К. : Вища шк., 2005. – 239 с.
7. *Солдатенко М. М.* Теорія та практика самостійної пізнавальної діяльності / М. М. Солдатенко. – К. : Видавництво НПУ ім. М. Драгоманова, 2006. – 198 с.

